

PRAE-TENDERE

Status fikcije v filozofiji navadne govornice

Austin kot zagovornik konvencionalnosti govornih dejanj se je v kratkem članku »Pretending«¹ lotil zanimivega problema razmerja med »pretvarjanjem« in »pristnim vedênjem«. Nas bo zanimalo, kako lahko antipsihologist loči, kaj je pretvarjanje in kaj pristno. Austin najprej opozori, da ne smemo biti preveč obsedeni z opozicijo »pretending« / »really being«, čeprav neka razlika med njima le mora biti (PP, str. 257). Etimološki pomen glagola »to pretend« je: zastirati, prikrivati, zakrivati nekaj z nečim. Splošno pravilo pretvarjanja je, da moraš nekaj prikrivati bodisi v svojem očitnem vedênju ali pa z njim. Ko se pretvarjaš, da delaš A, tega ne smeš zares početi. Vendar za pretvarjanje ni toliko bistvena opozicija med pristnim in nepristnim, pač pa je

»bistvo pretvarjanja (ne toliko to, da moje očitno vedênje mora biti nepristno vedênje, pač pa prej), da je namen mojega očitnega vedênja, da prikrijem neko realnost, pogostno neko resnično vedênje« (PP, str. 262).

Izmed številnih oblik pretvarjanja se bomo osredinili na opozicijo: »pre-tending to A« in »pretending to be A-ing«. Razlika med njima pa je ta, da če rečem »He is pretending to A«, pomeni, samo pretvarja se, da dela A, v resnici ne dela A, če pa rečem »He is pretending to be A-ing« pomeni, samo pretvarja se, da dela A, v resnici pa s tem, ko dela A, prikriva, da zares (prek A in s pomočjo A) dela B. Za nas bo zanimiva samo prva oblika. Za pretvarjanje je po Austinu značilno, da hočem s tem, ko se pretvarjam, da delam A, druge pre-pričati (make others believe), da v resnici delam A. Toda pretvarjanje se zmeraj realizira s pomočjo odkritega, očitnega vedênja, torej v neki intersubjektivni situaciji, saj se pretvarjam za nekoga drugega. Če se pretvarjam ali posku-šam narediti vtis, da delam abc, zato da bi prikriil, da v resnici delam xyz, moram svojo pravo intenco prikriti ali zastreti (PP, str. 268). Kar je prikrito, je prav *namera*, da se pretvarjam, in pogoj za učinkovitost pretvarjanja je, da adresat mojega pretvarjanja ne spregleda moje namere. Nekoliko pregnano rečeno, lahko domnevamo, da za Austina razlika med pristnim in simuliranim vedênjem ne nastopi na ravni samega očitnega vedênja, ki je v obeh primerih bolj ali manj konvencionalno, tj. podrejeno določenim pravilom, pač pa se razlika pokaže šele na ravni intence oz. namena, da nekdo simulira neko vedênje zato, da bi nekemu drugemu nekaj prikriil. Problem, ki ga bomo skušali osvet-

¹ J. L. Austin, »Pretending«, *Philosophical Papers*, Clarendon Press Oxford, 1979², str. 253—272.

liti, je sama intendiranost pretvarjanja, zato si bomo ogledali na prvi pogled izjemni zgled pretvarjanja, kjer je pretvarjanje mogoče le, če je intenca pretvarjati se odkrita, »iskrena« in kot taka neposredno namenjena prepoznavanju. Takšno pretvarjanje, ki je v nekem smislu že kar konvencionalizirano, saj nanj pristajata avtor in njegov naslovnik, je po Searlu besedna umetnost oz. fikcija, kakor ji sam pravi.

Searlova zasluga je, da je v članku »Logični status fikcijskega diskurza«² razvil izvorno teorijo fikcije na podlagi Austinove teorije govornih dejanj. Naš namen je pokazati specifičnost te »estetske« teorije, izluščiti njene predpostavke in opozoriti na njihove destruktivne implikacije za samo teorijo navadne govornice, kot se je pokazalo v Derridajevi in Searlovi polemiki ob vprašanju resnosti.

Searle izhaja iz predpostavke, da obstajajo med pomeni besed in stavkov ter ilokucijskimi akti, ki jih izvršimo, ko te besede ali stavke izgovorimo, sistematične povezave. Problem, ki ga skuša pojasniti, pa je tale: kako je mogoče, da jezikovne sekvence fikcijskega diskurza sploh razumemo, ko pa so njihova semantična in pragmatična pravila suspendirana oz. postavljena v oklepaj?

Fikcije ne smemo pomešati z metaforičnim oz. figurativnim govorom. Podobna sta si po tem, da so pri obeh semantična pravila spremenjena ali suspendirana, razlika pa je v tem, da je metaforična raba besed nedobesedna, fikcijska pa neresna. Drugače rečeno, gre za čisto različni rabi, ki ju sploh ne moremo med sabo primerjati. Za fikcijo opozicija dobessedni/nedobessedni pomen sploh ni pertinentna, pač pa jo konstitutivno določa distinkcija resnost/neresnost, pri čemer je resna le tista izjava, pri kateri je govorec obvezan k določenim pravilom, ki specificirajo vsakokratni tip govornega dejanja. A če hočemo vedeti, zakaj je npr. neka trditev neresna, moramo še prej vedeti, kaj je značilno za resno trditev. Resni ilokucijski akt zatrjevanja je zavezan čisto določenim semantičnim in pragmatičnim pravilom:

1. Bistveno pravilo: izjavljalec asertivne izjave se obvezuje k resničnosti izrečene propozicije;
2. uvodno pravilo: govorec mora biti zmožen navesti dokaze ali razloge za resničnost izrečene propozicije;
3. izrečena trditev ne sme biti očitno resnična za govorce in za poslušalca;
4. iskrenostno pravilo: govorec je obvezan, da verjame v resničnost izrečene propozicije.

Fikcijska trditev, ki je na prvi pogled čisto podobna navadni, resni trditvi, se od nje loči po tem, da sistematično krši ta pravila, krši pa jih zato, ker ni zavezana resničnosti. Lahko je sicer resnična, toda to ni bistveno, saj govorec ni obvezan k iskrenostnemu pravilu in zato ni dolžan izpričati dokazov za resničnost svoje trditve, a kljub temu ne mislimo, da je neiskren.

Razlika med fikcijsko in resno trditvijo ni na ravni jezikovnih, gramatičnih pravil, pač pa na ravni pogojev, ki konstituira ilokucijski akt. Če pisec ne izvršuje ilokucijskega akta zatrjevanja, to še ne pomeni, meni Searle, da izvršuje ilokucijski akt pripovedovanja ali pisanja romana, novele ipd. Po tej predpostavki bi bile resne izjave ena vrsta ilokucijskih aktov (zatrjevanje, opisovanje ipd.) fikcijske pa neka druga vrsta (pisanje romana, pesmi ipd.). Absurdnost te predpostavke se pokaže, brž ko upoštevamo, da je ilokucijski akt *funkcija pomena* izrečenega stavka. Če bi stavki v fikcijskem diskurzu realizirali popol-

² J. R. Searle, »The Logical Status of the Fictitious Discourse«, *New Literary History*, vol. VI, zima 1975, št. 2, str. 319-332.

noma drugačna govorna dejanja od tistih, ki jih določajo semantična pravila njihovega dobesednega pomena, potem bi morali imeti tudi drug pomen. To bi pomenilo, da besede in stavki v fikcijskem delu nimajo svojega običajnega pomena, torej nihče ne bi mogel razumeti takega dela, dokler se ne bi naučil novih pomenov vseh besed in jezikovnih elementov, ki nastopajo v njem. Pisec in bralec bi se morala jezika naučiti čisto na novo, sam jezik pa bi vseboval dve seriji pomenov: fikcijski in nefikcijski. Searlov sklep je, da ni mogoče izvršiti ilokucijskega akta pisanja romana ipd., ker takega akta ni. Razlika med fikcijskim in resnim diskurzom je namreč v tem, da pisec v resnici sploh ne izvršuje ilokucijskih aktov — in jih tudi ne more izvrševati, saj krši njihova konstitutivna in regulativna pravila —, pač pa se samo *pretvarja* ali *dela* (pretends), da jih izvršuje (str. 323). »Pretvarjati« se je mogoče na dva načina:

1. delati se ali pretvarjati se, da si nekaj ali da nekaj delaš zato, da bi drugega prevaral;
2. delati se ali pretvarjati se, da si nekaj ali da delaš nekaj, *ne da bi imel namen varati*.

Pisec »se pretvarja« v tem drugem pomenu, tj. to, kar počne, je nevarajoča pseodopermanca ilokucijskih aktov (str. 324). Delati se oz. pretvarjati se je eden izmed intencionalnih glagolov, saj implicira intenco: »pretvarjati se, da...« = »imeti namen pretvarjati se, da...« (to intend to pretend to do...) (ibid.). In kriterij, ki loči fikcijo od nefikcije, so same *avtorjeve ilokucijske intence*, saj ni nobene tekstovne, sintaktične ali semantične lastnosti, ki bi odločala o »fikcijskosti«, če smemo tako reči. Interpretacija fikcijskega dela lahko seveda prezre avtorjeve namere (»kaj je hotel avtor povedati«), ne more pa zanemariti te odločilne avtorjeve namere, da je hotel, da je delo fikcija, in drugič, da je hotel, da bralec to namero tudi prepozna.

Kaj omogoča to svojevrstno obliko »pretvarjanja«? Navsezadnje je presenetljivo, pravi Searle, da je nekaj takega kot fikcija v govorici sploh mogoče. Problem ni namreč v tem, da fikcije ne bi mogli razumeti, marveč v tem, da jo sploh razumemo. Razumemo jo lahko zato, odgovarja Searle, ker fikcijski diskurz sestavlja serija dozdevnih, »kot da« govornih dejanj, katerih propozicionalna vsebina se ne razlikuje od propozicionalne vsebine resnih govornih dejanj, med sabo pa se ločijo po tem, da je pri fikcijskih govornih dejanjih, prav zato, ker so le dozdevna, ukinjena zavezanost npr. fikcijske trditve vertikalnemu razmerju med govorico in realnostjo, ne uravnava je tisto, čemur Searle pravi »word-to-world direction of fit«. Fikcija je podrejena *horizontalnim nejezikovnim in nesemantičnim konvencijam*, ki pretrgajo zvezo med »besedo« in »svetom«, oprto na vertikalna pravila. Ker horizontalne konvencije niso semantična pravila, niso vključene v govorčevo semantično kompetenco in ne spremenijo pomena jezikovnih sekvenc v fikciji. Njihova funkcija je čisto negativna: blokirajo normalno delovanje vertikalnih pravil, ki zahtevajo, da se ilokucijska dejanja ujemajo z realnostjo, na katero se nanašajo. A prav zaradi teh konvencij lahko pisec uporablja besede in stavke v njihovem običajnem pomenu, tako da bralec za njihovo razumevanje ne potrebuje nobenih posebnih pravil. Horizontalne konvencije omogočajo piscu, da se pretvarja — ne da bi imel namen varati —, tj. da piše trditve, ki niso resnične in ki resnične tudi ne morejo biti, saj ni realnosti, s katero bi se morale ujemati. Fikcija kot specifična oblika nevarajoče performance je mogoča zato, ker lahko avtor s pomočjo specifičnih mehanizmov invocira horizontalne konvencije.

Pisec se pretvarja, da izvršuje ilokucijske akte, v resnici pa piše zgolj izjave, drugače rečeno, pretvarja se, da izvršuje dejanje višjega reda, ilokucijski akt, izvrši pa dejanje nižjega reda, izjavni akt (utterance act). Prvo dejanje je le dozdevno, drugo pa je resnično. Avtor izvršuje »izjavni akt z namenom invocirati horizontalne konvencije, ki konstituirajo dozdevno izvršitev ilokucijskega akta« (str. 327). Toda tisto, kar je zanimivo pri fikciji, česar Searle ne opazi, ni to, da se z invocacijo horizontalnih konvencij suspendirajo obveznosti do pogojev uspešnosti, ki jih mora ilokucijski akt zadovoljiti, pač pa to, da fikcija s tem, ko *zares* suspendira pogoje za uspešnost svojih ilokucijskih aktov, hkrati zbuja iluzijo, *kot da* so jim zavezani tako kot resni ilokucijski akti.

To je mogoče pojasniti, če si ogledamo, na kakšen način avtor »ustvari« fikcijsko realnost in fikcijske like. Fikcijski lik »ustvari« tako, da uporablja lastno ime, ki je paradigmatska, zgledna oblika referiranja. Avtor se pretvarja, da referira na nekoga. Od Searla pa vemo, da je pogoj za uspešno referiranje to, da obstaja objekt, na katerega govorno dejanje referira. Ko se avtor pretvarja, da referira, se hkrati pretvarja, da obstaja tudi objekt, na katerega referira. Avtor se, denimo, pretvarja, da referira na neko osebo in s tem »ustvari« fikcijski lik. Če pa bralec govori o fikcijskih likih, potem se ne pretvarja, da referira, pač pa dejansko referira. Njegove izjave so resne in zato podrejene pogojem uspešnosti ilokucijskih aktov. Searle lepo pokaže refleksiivni moment, ki deluje v fikcijskem »ustvarjanju«: da objekt, na katerega govorno dejanje referira, to dejanje dobesedno »ustvari«, ko se do njega obnaša, kot da že obstaja. »Kot da obstaja« se za bralca, kot smo videli, prevesi v »obstaja«. In mistifikacija ni v fikciji in pretvarjanju, pač pa v tistem, kar je za Searla »resno«; navadno, resno govorno dejanje je tisto, ki se *zares* pretvarja in ne fikcija. V fikciji je namreč očitno, da je »ustvarjalen« avtorefleksiivni moment govornice, saj »realnost«, o kateri govori, »ustvarja« s samim govorjenjem o njej (kot da že obstaja). Nič drugače ne ravna resno govorno dejanje, samo da govorec to »kreativnost« govornice spregleda, ker mu jo zameglijo postulirana vertikalna pravila o ujemanju govornice in realnosti.

Pogoj, da fikcijo beremo *kot fikcijo*, se pravi, pogoj, da je ne beremo kot poročilo o realnosti, je nekakšen *pakt*, »pogodba med avtorjem in bralcem o horizontalnih konvencijah« (str. 331). Pogodba je v tem, da avtor od bralca zahteva, da prepozna njegovo kompleksno ilokucijsko namero. Ta namera bralcu pove, da avtor hoče, da to, kar mu sporoča, razume v skladu s horizontalnimi konvencijami. Drugače rečeno, pove mu le to, kako njegovih izjav *ne sme* razumeti (namreč v skladu s pravili resnega diskurza, saj so ta pravila s horizontalnimi konvencijami, ki jih avtor invocira in ki jih bralec mora priznati, prav blokirana), ne pove mu, *kako naj* jih razume. Tu se seveda odmikamo od Searlovega prikaza, ki se ne ukvarja podrobneje z vprašanjem avtorjeve namere in konsekvencami, ki jih ima ta predpostavka za razumevanje fikcijskega diskurza. Zadovolji se le z opozorilom, da je taka namera nujna za pakt ali pogodbo, nas pa ravno zanima, kakšna mora biti ta namera, da deluje kot negibni pogoj komunikacije med avtorjem in bralcem. Ni naš namen podrobno obravnavati problematiko komunikacijske namere, saj so jo obširno obdelali je drugi,³ zato bomo zarisali le tiste najsplošnejše poteze razslojene komunika-

³ Opozarjamo na Močnikovo temeljito obdelavo kompleksne komunikacijske intence v knjigi *Beseda besedo*, SKUC Ljubljana 1985, str. 125—134 in na knjigo Nenada Miščevića *Jeziški kot dejavnost*, Analecta, DDU Univerzum, Ljubljana 1983, str. 85—96.

cijske namere, ki so zanimive za naš specifični problem. Opiramo se na Strawsonov⁴ popravek Griceove⁵ teorije o komunikacijski nameri:

Govorec ima namero (n_1), da z izjavljanjem izjave X pri poslušalcu proizvede odgovor, in namero (n_2), da poslušalec prepozna njegovo namero (n_1), in še namero (n_3), da s tem, ko poslušalec prepozna namero (n_1), to prepoznanje deluje kot razlog za poslušalčev odgovor.

Po Strawsonu te tri komunikacijske namere še niso zadostni pogoj za uspešno komunikacijsko dejanje. Potrebna je še četrta namera (n_4), s katero govorec hoče, da poslušalec prepozna njegovo namero (n_2), tj. namero, ki mu pove, kako naj razume namero (n_1). Namera (n_2) že zahteva, naj poslušalec prepozna namero (n_1), namera (n_4) pa zahteva, naj poslušalec prepozna samo prepoznavnost namere, saj namera (n_2) ni nič drugega kot namera prepoznavnosti (n_1). Komunikacija je torej mogoča le, če se opira na avtorefleksivnost: uspešna je le, če govorec kot vnaprejšnji pogoj razumevanja (prepoznanja serije namer) postavi samo prepoznavnost namere, (n_4). Namera (n_4) je torej čisto formalna, avtorefleksivna namera in kot taka tudi avtoverifikabilna: nanaša se na samo sebe, saj govorec hoče, da naslovnik prepozna nekaj, kar je že vnaprej namenjeno prepoznanju. Ker pa je avtoreferenčna, ne more biti neiskrena, ni je mogoče ne hliniti ne prikrievati, in šele ona je pogoj distinkcije iskrene/neiskrene namere. Vse druge namere so lahko napak prepoznane, napol prepoznane ali kar neprepoznane, edino namera (n_4) ne more biti neprepoznana in brž ko je prepoznana, je prepoznana v celoti in popolnoma. Namera (n_4) je potemtakem ničelna točka konsenza, kjer resnično koincidira to, kar govorec hoče, s tem, kar naslovnik prepozna, da govorec hoče. Pakt med govorcem in naslovnikom, o katerem govori Searle, je torej mogoč samo na ravni te tавтоloške, popolnoma prazne namere.

Avtor fikcije od bralca zahteva le, da prepozna namero (n_2), ki mu pove, da mora fikijski diskurz razumeti v skladu s horizontalnimi konvencijami. Fikijski diskurz, ki je grajen na določenih konvencijah in ki za svoje razumevanje zahteva priznavanje teh konvencij, lahko dojemamo tudi kot posebno jezikovno igro v Wittgensteinovem smislu s to razliko, da po Searlovem prepričanju ni enakovredna drugim jezikovnim igram, temveč je *parazitska* glede nanje. Searle razume fikcijo kot parazitsko obliko glede na resni diskurz, s tem pa navezuje na Austinovo distinkcijo med resnim in neresnim oz. parazitskim diskurzom:

»Performativna izjava bo na poseben način *prazna* ali *votla*, če jo izgovori, denimo, igralec na odru, če jo vpeljemo v pesem ali izrečemo v samogovoru. (...) V takšnih okoliščinah in v teh posebnih primerih jezika ne rabimo — inteligibilno — resno, pač pa ga rabimo glede na njegovo normalno rabo *parazitsko*.«⁶

Okoli te opozicije se je vnela tudi polemika, ki jo je sprožil Derrida s spisom »Podpis dogodek kontekst«. ⁷ Zastavek Derridajeve kritike je, da je Austin, ki je upravičeno kritiziral hierarhijo resničnost/neresničnost in s tem izključitev vseh tistih »sodb«, ki ne morejo biti resnične/neresnične, in hierarhijo dejstvo/vrednost, sam zapadel metafizični opoziciji, ko je resnemu diskurzu na-

⁴ P. F. Strawson, »Intention and Convention in Speech Acts«, *The Philosophy of Language*, ed. J. R. Searle, Oxford University Press 1975³, str. 23–39.

⁵ H. P. Grice, »Meaning«, *Philosophical Logic*, ed. P. F. Strawson, OUP 1983⁴, str. 39–49.

⁶ J. L. Austin, *How to Do Things with Words*, OUP 1982¹, str. 22.

⁷ J. Derrida, »Signature événement contexte«, *Marges de la philosophie*, Pariz 1972, str. 365–393.

sproti postavil neresni in ga kot parazitsko obliko izključil iz raziskovanja navadne govornice. Vse te parazitske oblike ali etiološke govornice, pravi Austin,

»izključujemo iz obravnave. Naše performativne izjave, posrečene ali ponesrečene, moramo razumeti, in izreči v običajnih okoliščinah« (op. cit., *ibid.*).

Ta opozicija normalnega in parazitskega in izključitev parazitskega je po Derridaju vir vseh Austinovih zadreg, ko raziskuje naravo navadne govornice.

Derrida umesti svojo kritiko Austina v splošnejše razpravljanje o naravi komunikacije in o razmerju pisanja (*écriture*) do konteksta in do zavestne intence. Nasprotuje pojmovanju pisanja kot intendirane komunikacije, saj lahko pisanje funkcionira in producira svoje učinke tudi v *odsotnosti* pošiljatelja, sprejemnika, pošiljateljeve zavestne intence in izvirnega konteksta, v katerem se proizvaja. Pisanje kot komunikacija torej ni prenos avtorjevega intendiranega pomena (*vouloir-dire*), ni oprto na samoprisebnost zavesti, saj je mogoče le na podlagi *ponovljivosti*. Zaradi *ponovljivosti* je mogoče vsak jezikovni znak, pisan ali govorjen, smislen ali nesmislen (npr. Husserlov primer »zeleno je ali«) ločiti od njegovega označenca in ga *citirati*, ga dati med narekovaje in ga s tem umestiti v nov kontekst. Ta zmožnost pisanja in sploh vsakega znamenja, da prelomi s svojim izvirnim kontekstom in da se vpisuje v vedno nove verige diferencialnih znamenj, pomeni, da »totalni« kontekst ni mogoč. Zmožnost znamenja, da se ponavlja in citira, ni nekaj naključnega ali nenormalnega, pač pa je pogoj tudi »normalnega« funkcioniranja znamenja (*Marges*, str. 381).

Austinova zasluga je, meni Derrida, da se je odmaknil od tradicionalnega pojmovanja komunikacije kot nevtralnega prenašanja sporočila, ki je opozoril na *dejavnostno, praktično* razsežnost govornice. Austin poudarja pri komunikaciji predvsem produkcijo nekega učinka. Performativ za razliko od konstativa nima referenta zunaj sebe ali pred seboj, ne opisuje nečesa, kar bi obstajalo zunaj govornice, temveč producira, transformira in dejavno posega v neko intersubjektivno situacijo. Zato Austin performativa ni podredil avtoriteti logistične resničnostne vrednosti, pač pa je raziskoval njegovo ilokucijsko in perlokucijsko moč. Vendar

»Austin ni upošteval tistega, kar v strukturi *lokucije* (torej pred vsakršno ilokucijsko ali perlokucijsko določitvijo) že vsebuje ta sistem predikatov, ki mu pravim grafematski nasploh, in je s tem zabrisal vse prejšnje opozicije, katerih pertinentnost, čistost in strogost je zaman poskušal utrditi« (*Marges*, str. 383).

Austinova analiza govornih dejanj temelji na predpostavki izčrpane določljivosti *konteksta*. Infelicities ali različne oblike, kako lahko performativ spodleti, zadevajo zmeraj enega ali več elementov tistega, čemur pravi »govorna situacija v celoti« (*How to Do . . .*, str. 148). Slabost tako pojmovane komunikacije se po Derridaju pokaže, če si ogledamo, kakšno vlogo ima *neuspeh* (infelicities) za komunikacijo, katere organizacijsko središče je zavestna intenca in ki se dogaja v izčrпно določljivem totalnem kontekstu.

Performativ je za Austina tako kot vsako konvencionalno ali obredno dejanje zmeraj izpostavljen nevarnosti *neuspeha*. Toda ta konvencionalnost govornega dejanja ni notranja, konstitutivna za lokucijo, saj nastopa kot sklop zunanjih izjavljalnih okoliščin, zato sta *neuspeh* ali ponesrečenje — čeprav ju Austin priznava kot strukturno možnost za vsako konvencionalno dejanje — izključena kot nekaj *naključnega* in *zunanjega*. Pri Austinu možnost *neuspeha* ni »nujna možnost« (*Marges*, str. 383), ki bi imela pomembne posledice tudi za uspešnost govornih dejanj. Ker Austin *neuspeha* ni dvignil z empirične ravni

do teoretskega koncepta, se mu je morala zlomiti tudi splošna teorija govornih dejanj, sistematična obdelava strukture ilokucije. Pri Austinu ostaja neuspešnost oz. parazitskost kot nekakšna »agonija govornice, od katere bi se morali odločno distancirati in odvrniti« (Marges, str. 386). A ta izključitev nenormalnega oz. parazitskega za nazaj obeleži tudi Austinov koncept »navadne govornice«. Ker iz govornice izključi tisto, kar tudi sam priznava kot njeno možnost, nam ne opisuje govornice, kakršna v resnici je, pač pa nam dá *teleološko in etično* koncepcijo govornice, za katero so značilne enoumnost izjave, prezenca popolnega konteksta, transparentnost intenc in prezenca intendiranega pomena. Zato se Derrida sprašuje:

»Mar ni to, kar Austin izključi kot anomalijo, izjemo, ‚ne-resno‘, citiranje (na odru, v pesmi ali v monologu), določena modifikacija splošne možnosti citiranja, splošne iterabilnosti, brez katere ne bi bil mogoč niti ‚uspešni‘ performativ?« (Marges, str. 387).

Drugače rečeno, Austin bi moral, če bi bil dosleden, z izključitvijo možnosti citiranja izključiti tudi možnost »uspešnega« performativa, saj je performativ — v skladu z Austinovo konvencionalistično teorijo — odvisen od obstoja konvencionalnega postopka, torej od možnosti, da se »citira«. Citiranje (parazitska oblika pri Austinu) ni v nasprotju s ponavljanjem, pač pa se skupaj z resnim diskurzom umešča v diferencialno tipologijo iteracije, iz katere ne bi bila izgnana niti intenca, le da ne bi več nastopala kot središče komunikacije. Kajti izvorna zmožnost citiranja in ponovljivost pomenita, da intenca ne more biti nikdar v celoti sama sebi prezentna in transparentna, zaradi česar govorec, ki ne obvladuje razloke, sistematičnega razlikovanja, vedno novega opisovanja znamenj, reče zmeraj več, manj ali nekaj drugega, kot je hotel reči. Prezenca zavestne intence kot distinktivno obeležje resnega diskurza je torej točka, kjer Austin pade v metafiziko prisotnosti. Da je Austin res iskal vir učinkov govornice v samoprisebnosti zavesti, je razvidno iz tega, da daje prednost izjavam, izrečenim v prvi osebi, sedanjika, indikativa. Austin ne vidi, da so performativni učinki govornice posledica »bistvene odsotnosti intence iz aktualnosti izjave, ... strukturne nezavednosti« (Marges, str. 389) in ne izjavljalčeve navzočnosti v izjavi. Zato bi se morali vprašati, kakšni razlogi so gnali Austina, da je iz navadne govornice izgnal parazitske, nenormalne oblike in postuliral normalne oz. standardne primere kot nekakšen (etični) ideal.

John R. Searle izhaja v »Reiterating the Differences: A Reply to Derrida«⁸ iz domneve, da je Derridajevo razumevanje Austina napačno, zato je tudi njegova kritika neutemeljena. Se pravi, da o »konfrontaciji dveh prominentnih filozofskih tradicij« sploh ne moremo govoriti, saj do »konfrontacije sploh ni prišlo« (»Reiterating...«, str. 198). Searle celo dopušča možnost, da je tudi sam napačno interpretiral Derridaja, tako kot je Derrida napačno interpretiral Austina. Značilno je, da sami udeleženci polemike okoli Austina svojo debato doživljajo kot *zgrešeno srečanje*, mi pa bomo poskušali dognati, kaj je Austin proizvedel, kar filozofija, ki jo tu zastopata Derrida in Searle, kolikor kogitira (o govornici), ne sreča, še več, ne more srečati?

Searle očita Derridaju, da med sabo pomeša iterabilnost in permanenco. Iterabilnost je splošna značilnost vsakega jezikovnega elementa, pisanega ali govornega, permanenca pa je značilna samo za pisavo. Tekst lahko preživi avtorja zaradi permanence in ne zaradi ponovljivosti. Zmožnost ločitve znaka

⁸ J. R. Searle, »Reiterating the Differences: A Reply to Derrida«, *Glyph 1*, Johns Hopkins Textual Studies, 1977, str. 198—208.

od označenega je lastnost vsakega reprezentacijskega sistema in ni nič specifično grafematskega. Ravno tako distinkcijo type/token (tip/posamezni primer) ni lastnost grafemov, pač pa reprezentacijskega sistema kot takega, in ta distinkcija omogoča tudi citiranje.

Searle ugovarja Derridajevi trditvi, da je intenca odsotna iz aktualnosti izjave. Derrida si po Searlu napačno predstavlja intenco kot nekaj, kar je zunaj izjave in pred njo, po Searlu pa nikakor ni nujno, da mora biti intenca predhodna tvorbi stavkov, lahko je sočasna, lahko gre za en sam proces. Govorjenje in pisanje sta sicer intencionalni dejavnosti, to pa ne pomeni, da morajo biti vse intence zavestne, prav narobe, po Searlu je le malo intenc zavestnih. Za Searla je pomembno le tole: če avtor pove tisto, kar misli ali hoče povedati, potem sta njegov tekst ali govor realizacija njegovih intenc. Lahko sicer ne pove tistega, kar hoče povedati, a tu ni razlike med govorom in pisanjem. Searlovo pojmovanje komunikacije temelji na domnevi, da je komunikacija dejavnost, ki jo uravnavajo konvencije ali »kod«, se pravi, da mora biti tudi govorčeva intenca nekaj, kar je mogoče »kodirati« in »dekodirati«. Razumevanje izjave je prav prepoznanje govorčeve intence.

»Razumevanje izjave je prepoznanje avtorjevih ilokucijskih intenc, te intence pa so bolj ali manj popolno realizirane z izrečenimi, napisanimi ali izgovorjenimi besedami.« (»Reiterating . . .«, str. 202).

Komunikacija med govorcem in poslušalcem temelji na načelu izrazljivosti (the principle of expressibility), ki ga je Searle pojasnil nekje drugje,⁹ tu pa ga samo predpostavlja. Za Searla lahko govorec *načeloma* zmeraj pove tisto, kar hoče povedati. Če tega, kar hoče povedati, ne pove ali ne more povedati, je to zgolj kontingentno dejstvo, ne pa nujna resnica. Iz česar izhaja, da je mogoče iz preučevanja navadne govornice izključiti zglede neujemanja med intenco in tistim, kar je bilo izrečeno: dvoumnost, nedobesednost, nejasnost, nepopolnost in tudi fikcijo. Zato Searle čisto drugače interpretira status Austinove izključitve parazitskih diskurzivnih oblik. Po Searlu Austin izhaja iz predpostavke, da je bolje, če hočemo vedeti, kako deluje npr. obljuba, da ne raziskujemo obljube, izrečene na odru, ker to *ni standardni* zglede obljube, saj za razliko od resne, normalne obljube, ne obvezuje k ničemur. Za Searla je obljuba na odru mogoča le, če obstaja resna obljuba, razmerje med resno in parazitsko obljubo pa je razmerje *logične odvisnosti*. V Austinovi izključitvi parazitskih oblik moramo torej videti strategijo raziskovanja. Izključi jih »za zdaj«, začasno, in te izključitve ne motivirajo nobeni metafizični razlogi, kot mu je očitil Derrida. Analiza parazitskih oblik je bila po Searlu pri Austinu čisto preprosto odložena, dokler ne bi bila izdelana splošna teorija govornih dejanj. Vemo, da se Austinu ni posrečilo izdelati take splošne teorije, toda tako teorijo je razvil sam Searle v prej omenjenem delu in tudi v poznejših, hkrati pa je na podlagi te splošne teorije obdelal in v njen okvir umestil tudi fikcijske in druge parazitske diskurzivne oblike.

Po Searlu Derrida napačno razume Austinov odnos do parazitskih oblik, zato neupravičeno vidi v njihovi izključitvi nekakšno *moralno (ob)sodbo* parazitskih oblik. Izključitev parazitskih oblik iz raziskovanja navadne govornice ne pomeni, da jih Austin izključuje iz navadne govornice, te oblike po Searlu niso zunaj govornice, pač pa so proizvedene v drugačnih, ne-običajnih okoliščinah. Derridajeva kritika je temeljila na medsebojnem pomešanju in zamenjevanju

⁹ J. R. Searle, *Speech Acts* (An Essay in the Philosophy of Language) CUP 1983°, str. 19-21.

treh instanc: iterabilnosti, možnosti citiranja in parazitizma. Po Derridaju je parazitizem instanca iterabilnosti, kar pomeni, da Austin z izključitvijo parazit-skih oblik izključi iterabilnost in možnost vsake izjave. Ta argument je po Searlu absurdan, kajti izključitev ene oblike iterabilnosti (parazitnega diskurza) ni hkrati izključitev vseh drugih oblik.

Searle ravno tako zavrača Derridajev sklep, da iterabilnost pomeni odsotnost intence iz aktualne izjave, za Searla pa je, prav narobe, *iterabilnost šele pogoj intencionalnosti*. Komunicirati je mogoče le na podlagi iterabilnosti: govorec in sprejemnik sta empirično omejena, vendar zmožna brezštevilnih komunikacijskih dejanj zato, ker posedujeta skupna jezikovna pravila, ki so rekurzivna. Drugače rečeno, ta ponavljajoča se jezikovna pravila, ki so obema skupna, omogočajo sprejemniku, da prepozna govorceve intence v izvršnem govornem dejanju.

Naš izhodišni problem, pretvarjanje, in njegov privilegirani, paradigmatški zgled, fikcija, kot vidimo nista bila poljubna, naključno izbrana pretveza, pač pa dejansko zadevata neko središčno protislovje filozofije navadne govornice, neko nerazmerje med resnostjo in uspešnostjo govornega dejanja. Da tu trčimo na tyche, na realno kot srečanje, ki je zmeraj zgrešeno, nas opozori prav zgrešeno srečanje med Derridajem in Searlom. Toda ne bomo poskušali dognati, koliko sta Derridajeva kritika Austina oz. Searlov zagovor upravičena in utemeljena. Derridajeva kritika, ki opozori, da Austinova teorija performativov ni zmožna konceptualizirati neuspeha ali negativnosti, nam bo rabila le kot izhodišče za tale premislek: Ali je teorija performativov sploh mogoča? Vprašanje je povsem legitimno, saj je vrsta avtorjev¹⁰ opozorila na skoraj spontani *avtodestruktivni* vzgib Austinove teorije.

Austinova novost in produktivnost je v Derridajevih očeh v tem, da je spodnesel metafizično opozicijo pravih trditvev in psevdotrditev. V nasprotju s klasično filozofsko koncepcijo govornice, ki je v vseh izjavah, ki niso prave trditve, torej izjavah, ki ne morejo biti resnične ali neresnične, videla le marginalne ali nenormalne trditve, je pokazal, da so tudi trditve, konstativi po njegovi terminologiji, le posebna vrsta performativov, izjav, ki tako kot vse druge izjave izvršujejo neko določeno dejanje. Ne gre le za to, da Austin zavrača logistično avtoriteto resničnostne vrednosti, marveč za to, da razkrije tisto, čemur Derrida pravi *logika dopolnila* (supplement), ko pokaže, da tisto, kar na površini nastopa kot akcidentalno dopolnilo, kot nekaj aberantnega (psevdotrditve), funkcionira kot nadomestnik in reprezentant potlačene resnice. Performativni učinki govornice, torej to, da je izjava neposredno že izvršitev nekega dejanja, kar se pri performativih eksplicitno kaže, so značilni za vse izjave brez izjeme, samo da so pri konstativih ti učinki prikriti, ker nas zaslepljuje fetiš resničnosti/neresničnosti, kot pravi Austin.

Austin je to univerzalno praktičnost govornice v svoji poznejši teoriji, teoriji govornih dejanj, konceptualiziral z ločitvijo ilokucijske moči od pomena. Koncept ilokucijske moči nam pomeni koncept, s pomočjo katerega poskuša Austin zaznamovati vpis subjekta v izjavo, drugače rečeno, *presežek* izjavljanja nad izjavo ali nemožnost redukcije izjavljanja na izjavo. Austin pa si je prizadeval prav fiksirati ta presežek s pomočjo koncepta popolnega, totalnega konteksta in s pomočjo seznama bodisi eksplicitnih performativnih glagolov (tj.

¹⁰ Med drugimi tudi Derrida v omenjenem spisu, eksplicitneje pa Johnatan Culler v članku »Konvencija in Pomen: Derrida in Austin«, DELO, junij 1984, R. Močnik, *Beseda besedo*, Shoshana Felman, *Le Scandal du corps parlant*, Pariz 1980.

glagolov v prvi osebi, sedanjiku, indikativu in aktivu, ki označujejo dejanje, ki ga z izjavo izvršujemo) bodisi s pomočjo seznama označevalcev, ki eksplicirajo ilokucijsko moč izjave (*How to Do . . .*, str. 150).

Problem, ki je mučil Austina in ki ga je prignal k temu, da opusti performativno teorijo in jo zamenja s splošno teorijo govornih dejanj, je namreč problem *subjektivacije izjave*. Austinovo prizadevanje se zaplete, ko se pokaže, da subjektive »navzočnosti« v izjavi ni mogoče enoumno obmejiti in zaznamovati zgolj z eksplicitnimi performativnimi glagoli, ko dožene, da tudi konstativi, ki jih je prej obravnaval v opoziciji do performativov, ki niso ne resnični ne neresnični, kot izjave, katerih *differentia specifica* je ravno to, da morajo biti resnični/neresnični, delujejo natanko tako kot performativni. Preden se sploh lahko vprašamo, ali so resnični ali neresnični, se moramo vprašati, ali so uspešni, ali so izrečeni v ustreznih okoliščinah in ali je govorec sploh v položaju, ali ima sploh pravico, da nekaj trdi o nečem (PP, str. 249). Konstativi so potemtakem podobni performativom, izvršujejo določeno dejanje (zatrjujejo, opisujejo ipd.), ki je konvencionalno in ki govorca obvezuje k določenim pravilom. Drugače rečeno, tudi pri konstativu ni mogoče izjavljanja reducirati na izjavo, tudi konstativu lahko pripišemo določeno ilokucijsko moč.

Austin je imel prav, ko je domneval, da se izjavljanje oz. subjekt v izjavo vpisuje v eni sami, reflektivni točki, ki jo v prvi teoriji zaznamujejo eksplicitni performativni glagoli, iz česar je — napačno — sklepal, da morata v tem glagolu koincidirati subjekt izjavljanja in subjekt izjave, kar je Derrida upravičeno kritiziral. Ta napaka postane še bolj očitna v drugi teoriji, kjer poskuša subjektov vpis fiksirati s seznamom glagolov ilokucijske moči. Težava je namreč v tem, da ni neposrednega ujemanja med ilokucijskimi dejanji in performativnimi glagoli, ki naj bi eksplicirali njihovo ilokucijsko moč. Austinova taksinomija tipov ilokucijskih aktov je neustrezna celo za Austinovega zagovornika Searla, ker zanemari ključno razliko med ilokucijskimi glagoli in tipi ilokucijskih dejanj.¹¹ Za nas pa to pomeni, da ilokucijske moči, presežka izjavljanja nad izjavo, ni mogoče utrditi zgolj z ilokucijskim glagolom, saj imajo lahko celo isti ilokucijski glagoli iz Austinovega seznama, kot je lepo pokazal Searle, različno ilokucijsko moč. Če pa je ilokucijska moč ravno tako dvoumen in negotov pojem, kar se pokaže, brž ko konvencionalni označevalci za ilokucijsko moč odpovedo (ilokucijski glagoli), potem moramo v nasprotju z Austinovim lastnim samorazumevanjem (pa tudi Searlovim), ki je prepričan, da je teorija govornih dejanj zgolj posplošitev prejšnje performativne teorije, ki bi v tej splošnejši teoriji imela svoje zakonito mesto, ugotoviti, da Austin problema subjektivacije *ni rešil*, pač pa ga je čisto preprosto *izrinil*. Izjava se resda subjektivira v eni sami točki, vendar nikakor ni nujno, da je to ravno eksplicitni performativni glagol ali glagol, ki eksplicira ilokucijsko moč. A prav zato ker ilokucijske moči ni mogoče enoumno usrediščiti s kakim odlikovanim označevalcem, se je drži nekaj dvoumnega in negotovega. To negotovost poskuša filozofija navadne govornice odpraviti s tem, da kot neogibni pogoj za uspešnost ilokucijskega dejanja zahteva govorcevo »resnost« ali »iskrenost«.

Polemiko med Derridajem in Searlom je sprožil prav dvom o tem, ali je mogoče Austinov antipsihologizem, tj. konvencionalnost govornih dejanj, »spraviti« z resnostjo govorceve intence. Derridajev odgovor je nikalen: »sprava« ni mogoča, ker je neka izjava obljuba, ukaz itn. zato, ker ponavlja oz. »citira« neko

¹¹ J. R. Searle, »A Taxonomy of Illocutionary Acts« v nemškem prevodu: »Eine Taxonomie illokutionärer Akte«, *Ausdruck und Bedeutung*, Suhrkamp, Frankfurt/M 1982, str. 17—51.

konvencionalno formulo v ustreznih okoliščinah in ne zaradi izjavljalčevih (iskrenih/neiskrenih) zavestnih namer. Opozicija resno/neresno je za govorno dejanje nepertinentna, ker je neka izjava obljuba, ne glede na to, ali jo resno mislim ali ne. Izključitev parazitskega diskurza, ki ni resen, je potemtakem neutemeljena, marveč je tipična filozofska gesta, s katero se filozofija konstituira kot filozofija, saj filozofija »obstaja« — če smemo tako reči — le v takem zarisovanju metafizičnih opozicij in demarkacijskih črt ter v izključevanju.

Searle pa narobe vztraja, da intenca ni v navzkrižju s konvencijo, pač pa je tudi sama konvencionalizirana in temelji na paktu med govorcem in naslovnikom. Ob vlogi namere pri fikijskem diskurzu smo pokazali, da se pakt, ki ga zahteva Searle, lahko vzpostavi le na podlagi izjemne, avtorefleksivne namere ali namere popolne eksplicitnosti (Miščević, op. cit., str. 89). Drugače rečeno, kar konstituira pogoje možnosti komunikacije, pogodba med udeležencema komunikacije, ni preprosto intenca, pač pa *cirkularnost* intence, kot pokaže Searle v knjigi, posvečeni ravno intencionalnosti kot univerzalni lastnosti človeškega uma.¹²

Temeljna značilnost intencionalnosti je po Searlu suireferencialnost:

»Nobenega nevtralnega gledališča ni, od koder bi lahko opazovali razmerja med intencionalnimi stanji in svetom in jih nato opisali s pomočjo neintencionalističnih izrazov. Vsaka pojasnitev intencionalnosti je potemtakem v okviru intencionalnih konceptov.« (*Intentionality*, str. 26.)

Intencionalni akt, denimo, poljubni ilokucijski akt, tvorijo sami pogoji za zadovoljitev oz. realizacijo govorceve intence. Vse namere se nanašajo same nase, zato so govorna dejanja (obljube, ukazi ipd.) avtorefleksivna, ker pogoji za njihovo zadovoljitev referirajo nazaj na sama ta govorna dejanja. Searle celo pravi, da so pogoji za zadovoljitev pomenske intence čisto preprosto tавтоloški (op. cit., str. 174). Nelegitimni korak, ki ga po našem mnenju naredi Searle, pa je zahteva, da morajo biti pogoji za zadovoljitev govornega dejanja — resnega govornega dejanja, ki se podreja »direktion of fit« — *identični* s pogoji za zadovoljitev iskrenostnega pravila. To poistovetenje pogojev za zadovoljitev govornega dejanja in iskrenostnega pravila se pri Searlu opira na predpostavko, da je »poglavitna funkcija govorce, ki jo izpelje iz intencionalnosti, njena *reprezentacijska zmožnost*« (op. cit., str. 175). Ker pa realnosti, s katero bi se intencionalni akti, denimo, zatrdjevanja, opisovanja ipd. ujemali v fikciji, ni, ne morejo biti »resni« ilokucijski akti, pravzaprav ilokucijski akti sploh ne morejo biti, pač pa so zgolj simulacija takih aktov. Piscu fikijskih del ne moremo pripisovati »resnih« oz. »iskrenih« namer, kot jih lahko pripisujemo govorcju, ki izvršuje »resne« ilokucijske akte. Ti dve predpostavki, ujemanje ilokucijskega dejanja z realnostjo, na katero referira ali pa jo zgolj implicira (PP, str. 237), in govorceva iskrenost, ostaneta v filozofiji navadne govorce neeksplicirani, kot da bi bili tako očitni in samoumevni, da ju je treba kar vnaprej sprejeti. V resnici pa je realnost, na katero govorno dejanje referira, realnost, ki jo samo govorno dejanje vzpostavlja. Derrida ima potemtakem prav, ko v Austinovi izključitvi — parazitskega diskurza — tudi če je ta izključitev le začasna — vidi »strukturno nemogočo in nelegitimno idealizacijo« navadne govorce, tudi če je le metodološka in pogojna.¹³ Austin je resda ovrigel eno metafizično hierarhično opozicijo trditev/psevdotrditev, zato pa je vpeljal drugo, namreč ravno tako nelegitimno opozicijo resnosti/neresnosti. Ta Austinova napaka je še očitnejša

¹² Isti, *Intentionality* (An Essay in the Philosophy of Mind), CUP 1983.

¹³ J. Derrida, »Limited Inc«, Baltimore 1977, dodatek za *Glyph* 2, str. 39.

pri Searlu, ki govori celo o logični odvisnosti neresnega diskurza od resnega, saj je za Searla obljuba, ki jo izreka igralec na odru, odvisna od obstoja resne obljube. Dejansko pa možnost neresnega, ilokucijskega akta ni odvisna od obstoja resnih, pač pa sta oba možna zato, ker obstaja neka konvencionalna procedura ali formula, ki se lahko ponavlja, in to konvencionalno proceduro najbolj jasno pokaže ravno »parazitska« raba, ki ni nič drugega kot (prazno) ponavljanje določene procedure.¹⁴

Intenca pa je — kot je pokazal sam Searle — po definiciji avtoreferenčna in funkcionira kot iskrena govorčeva intenca, ne glede na to, ali je govorec zares iskren ali ne. Drugače rečeno, ni naloga konvencij, ki konstituirajo ilokucijski akt, da naredijo govorčevo intenco eksplicitno, prepoznavno za naslovnika, pač pa je avtoreferenčnost intence pogoj, da se skoz govorčevo izjavljanje eksplicira konvencija: »Govorec je tu zgolj zato, da skoz f (ilokucijsko formulo) ,aktualizira' proceduro . . . skoz govorčeva usta govori procedura.« (Močnik, op. cit., str. 139.)

Na vprašanje, ali je teorija performativov mogoča, lahko odgovorimo takole: mogoča je, vendar ne v okviru filozofije navadne govornice, vsaj ne na podlagi tistih predpostavk, ki smo jih kritizirali. Če je teorijo performativov spodbudilo prizadevanje, kako konceptualizirati tisto, čemur smo rekli subjektov vpis v izjavo, in če je ta poskus spodletel, potem je pred teorijo naloga, da v avtoreferenčnosti performativne izjave in v avtoreferenčnosti intencionalnosti artikulira dvoumnost subjektovega vpisa, hkratnost njegove aphanisis in strditve v reflektivnem označevalcu.

¹⁴ Ponavljanje ni nekaj, kar bi ogrožalo pristnost in izvirnost, pač pa je pogoj njune možnosti. Tu vsekakor trčimo na problem *klasič* v umetnostni produkciji. Nekdo je lahko klasik le, če ga je mogoče posnemati, parodirati, »citirati«, to se pravi, da mora imeti prepoznavne značilnosti, ki proizvajajo distinktivne učinke. Prepoznavno pa je lahko le tisto, kar je mogoče izločiti kot element, ki se ponavlja. Razmerje med izvirnikom in posnetkom se torej paradoksalno obrne, ni neavtentično odvisno od avtentičnega, pač pa ravno narobe.